

Fenomén hranic v mezioborovém kontextu

Hranice jsou jedním z obecných konceptů, který v rámci svého studia využívá celá řada odborných disciplín. V tomto ohledu lze zmínit mimo jiné historiografii, kulturní antropologii, biologii, politologii, sociologii, lingvistiku, urbanismus a samozřejmě také geografii. Klíčové je proto především pochopení významu konceptu hranice právě v kontextu různých oborů. Prostorové souvislosti chápání hranic, o něž by mělo jít geografům především, pak totiž dostávají zcela nový rozměr.

Hranice důsledkem územní identity/homogeneity

Jelikož je *hranice* využívána v širokém kontextu, je obtížné stanovit jedinou jasnou definici, jež by uspokojila pohledy různých vědních oborů. Běžně je za hranici považována linie vedená po zemském povrchu, která něco vymezuje či odděluje. Typickým příkladem je břehová linie oddělující souš od vodních ploch. V sociálních a humanitních oborech se při stanovování hranic v území často vychází z územní identity lidí, což je de facto kolektivní vědomí znaků charakterizujících určitou kulturu na určitém území. Jedná se o dílčí nehmotné a hmotné prvky identity (jazyk, náboženství, etnicitu, tradici, architekturu a další kulturní znaky).

V přírodovědných oborech hranice určují více či méně homogenní výskyt objektů (např. výskyt určitého druhu organismu) i charakter jevů (např. klimatické oblasti či různé biotopy). Obecně jsou v geografii hranice důsledkem *regionalizace*.

To, že je hranice dána jak objektivními, tak subjektivními faktory, lze demonstrovat na různých povaze hranic (tab. 1). Hranice plní klíčovou úlohu v mentálních modelech lidí (např. prostorové sebeurčení, pocitové mapy), proto se objevily kromě cest, orientačních prvků či ploch jako hrany (*edges*) také v konceptu K. A. Lynche (2004), který položil základy mentálního mapování.

Kultura jako systém různých hranic

Jazyk a jeho dialekty, *jazykové hranice*, hrají zcela klíčovou roli při utváření etnického vědomí a hranic mezi kulturami, které celkem pochopitelně povstanou tam, kde končí schopnost lidí si vzájemně porozumět mluveným jazykem. Například

řecké etnické vědomí se mimo jiné formovalo prostřednictvím kategorie barbar, která z řeckého hlediska neoznačovala lidi s primitivními zvyky, ale oblast, kde již lidé nemluvili řecky.

Zcela základní hranicí, jež je společná všem lidem na světě, je ta *kognitivní*, kterou lidé univerzálně vedou mezi člověkem a zvířaty, a také ta, kterou vytyčují mezi vlastní skupinou (*my*) a skupinou jinou (*oni*). Antropologové zjistili, že tato *hranice mezi „my“ a „oni“* má jednu univerzální vlastnost – lidé mají tendenci označovat svou vlastní skupinu pojmy, jež v jejich jazyce nezřídka odpovídají výrazům *člověk*, *pravý lid* či *lidé*, naopak pro ty druhé užívají označení, jež často odpovídají kategorii *zvíře* či cokoliv hanlivého, nelidského. Jinými slovy, tato mentální hranice oddělující jednotlivé kultury je z podstaty etnocentrická.

Koncept kultury se v antropologii formoval jako v čase a prostoru vymezitelný jev. Tento koncept

Jan D. Bláha¹
Martin Soukup²

¹ Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Přírodovědecká fakulta, katedra geografie; jd@jackdaniel.cz

² Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky, katedra mediálních studií; soukup@antropolog.cz

Tab. 1 Různá povaha hranic

Povaha hranice	Příklad
viditelná (snadno identifikovatelná)	lesní porost, některé státy
neviditelná (obtížně identifikovatelná)	výskyt živočišného druhu
stálá (stabilní)	geomorfologické celky
nestálá (nestabilní)	sezónní jevy či změny rozsahu vodních ploch a trvalé sněhové pokrývky v důsledku globálních změn klimatu
vnímaná	území různých etnik
stanovená	administrativní jednotky
přírozená, popř. historicky daná	vedená po vodních tocích, státy
umělá	viz příklady uvedené dále v textu

Obr. 1 Prolínání různých úrovní územní identity školáka z papuánské vesnice Yawan. Vesnice v bezprostředním okolí rodné vesnice Yawan jsou zakresleny v podobě sídel (bodů) a vymezených území, nicméně orámování území má tvar papuánské části ostrova Nová Guinea. Zdroj: výzkum autorů.

umožňoval vědcům i koloniálním úředníkům vytyčit hranice mezi jednotlivými lidskými populacemi, jimž přisoudili jejich vlastní způsob života založený na vlastní soustavě kulturních hodnot. Proto mohly vznikat atlasy či encyklopedie světových kultur, včetně jejich geografické lokalizace.

Tyto zvnějšku vytyčené hranice mezi kulturami nemusí nutně odpovídat představě hranic, jak je vnímají příslušníci kulturních skupin samotných, tedy nemusí korespondovat s *etnickým vědomím území* a jeho hranic. Ve skutečnosti mohou vnímat a vytyčovat hranice na více úrovních a vést je jinak než například veřejná správa či koloniální moc.

To lze ukázat na příkladu skupiny Nungon, která žije na Papui Nové Guineji a u níž několik let provádíme terénní výzkum. Kategorie „my“ (Nungoni) zahrnuje celkem šest vesnic, jejichž obyvatelé jsou majitelé půdy, na které žijí. Pozemky, jež jim patří a hospodaří na nich, však nejsou vlastněny

kolektivně. Klanům z každé vesnice patří vždy nějaká část pozemků, ovšem hranice mezi nimi nejsou zaknihovány (viz katastr nemovitostí). Jsou udržovány v kolektivní paměti, proto se často stávají předmětem sporů.

Kategorie „oni“ z hlediska luteránských misionářů, kteří začali v údolí řeky Uruwy působit ve 30. letech 20. století, zahrnovala všechny vesnice v údolí uvedené řeky, neboť je pokládali za jednu kulturní skupinu hovořící stejným jazykem. Ve skutečnosti se však v údolí řeky Uruwy hovoří dvěma jazyky, jejichž mluvčí si vzájemně vůbec nerozumí. Z hlediska administrativy Nungoni žijí v okrsku Kabwum v provincii Morobe (více v online příloze článku). Zcela jiné hranice vytyčil program na ochranu stromového klokana, jenž se rozběhl se vznikem místní chráněné oblasti. Nejenže vytyčil vnější hranice chráněné oblasti, ale také změnil podmínky pro užívání půdy, když stanovil a na mapě jasně vyjádřil tři zóny – chráněnou, nárazníkovou a obytnou. Tím se vesničanům změnily podmínky pro život na jejich území. Jinými slovy, v současnosti se zde prolínají tři systémy hranic, které vytvářejí svazek různých identit.

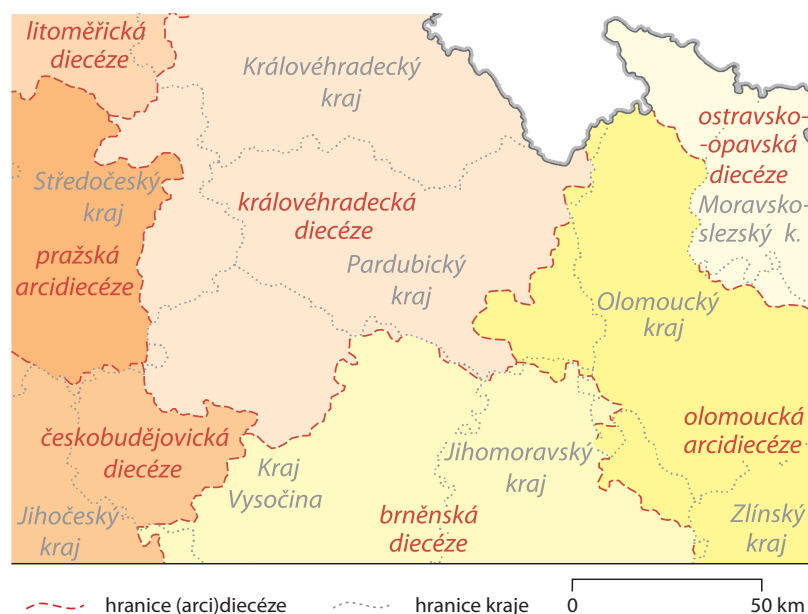
Podobnou situaci známe i z našeho prostředí. Historický vývoj hranic zapříčinil mimo jiné nesourodost systémů hranic mezi jednotlivými diecézemi římskokatolické církve a krajským uspořádáním (obr. 2); systém soudní správy rovněž neodpovídá současným krajům.

Časoprostor a hranice

Rozsáhlou diskuzi věnovanou vývoji hranic vedou tradičně historičtí geografové (viz např. Semotanová a kol. 2020). Od dob, kdy se člověk usadil v prostoru, tj. zejména v souvislosti s neolitickou revolucí, stávají se části zemského povrchu (pozemky) majetkem a komoditou. V důsledku toho vznikají *vlastnické hranice*, které se často stávají zdrojem konfliktů, debat a vyjednávání. Jedním z projevů vlastnictví je jeho ochrana stavěním plotů či hradeb, které mohou být zároveň symbolem moci, tak jako v případě berlínské zdi, která jako součást železné opony rozdělila Berlín na dvě části (obr. 5). Lidský druh se chová teritoriálně a projevuje se tendencí vyznačovat hranice svého území. Papuánci tak činí nejen ploty a palisádami, ale také třeba květinami.

Ačkoliv do roku 1884 ovládly evropské mocnosti většinu pobřežních oblastí Afriky, vnitrozemí zůstávalo z větší části neprobádané. Řada budoucích hranic států tak byla uměle narysována bez potřebného dostátu informací o místních geografických, kulturních či politických strukturách, což je na politické mapě Afriky dosud patrné. Většina etnických skupin v africkém makroregionu

Obr. 2 Příklad nesouladu různých systémů hranic v Česku. Zdroj: Český historický atlas 2020, upravil Jan D. Bláha.

Obr. 3 Most Beata Rhenana je most přes řeku Rýn mezi francouzským Štrasburkem a německým Kehllem. Otevřen byl v roce 2017 a je určen pro chodce, cyklisty a tramvaje. Jedná se o jednu z mála tramvajových linek na světě, která vede mezi dvěma zeměmi. Po boku tohoto mostu stojí ještě most pro silniční přepravu a z druhé strany třetí, železniční most. Foto: olrat / Shutterstock.com.

sice nemá formu národa, nicméně např. Somálci, kteří patří mezi výjimky, dnes žijí i v dalších státech (Etiopie a Keňa), jejichž území si částečně nárokují (Herbst 1989).

Srovnatelný stav vznikl na ostrově Nová Guinea, který si mezi sebe rozdělily Nizozemsko, Německo a Británie. Nizozemsko tak od německé a britské kolonie oddělila hranice vedoucí po 141. poledníku východní délky. Jednalo se o akt rozdělení neprozkoumaného území.

Německo i Británie ve svých koloniích, Německé Nové Guineji, respektive Britské Nové Guineji, vytvořily nižší správní celky, provincie. V současném správním členění samostatného státu Papua Nová Guinea zůstávají nástupci těchto provincií, byť pod mírně odlišnými názvy. Toto vnucené členění vedlo nejen k formování nových etnických identit, které by jinak nevznikly, ale je také klíčem k pochopení zdánlivě nelogického názvu samostatného státu Papua Nová Guinea – ostrov se jmenuje Nová Guinea, obyvatelům se říká Papuánci. Koloniální situace vedla k formování etnického vědomí a identity na čtyřech úrovních, které korespondují s hranicemi, jež jsou vytyčeny buď kolektivním vědomím a pamětí (úroveň vesnice), nebo administrativou (provincie a stát). Mezi provincií a státem stojí územní identity Papuánců a Novoguinejců, obyvatel někdejších koloniálních držav Teritorium Papua, respektive Teritorium Nová Guinea. V současném názvu státu tak zůstává zachováno koloniální dědictví (viz Soukup 2018). Koloniální podmínky daly vzniknout novým etnickým identitám, následkem čehož se zformovaly skupiny jako jsou Čimbuové (provincie Čimbu), Hageňané (název odvozen od provinčního města Mt. Hagen) či například Novoirové (provincie Nové Irsko).

Příklady toho, kdy politické či administrativní hranice nerespektují hranice kulturní, se neomezují na výše uvedené příklady – naopak jde o běžný jev. V kontinentální Evropě může za příklad posloužit Štrasburk, kde sídlí významné instituce Evropské unie. Starobylé město v minulosti střídavě náleželo Německu a Francii, což se podepsalo nejen na jeho architektuře, ale také na místní kuchyni, jež nabízí typicky německé a francouzské pokrmy. Štrasburk má úzké vazby na německé město Kehl. Štrasburk a Kehl jsou spojeny mosty přes řeku Rýn (obr. 3). Mnoho lidí docházelo do zaměstnání do sousedního města a muselo v minulosti řešit komplikace s mobilními tarify – což vyřešilo zrušení roamingu ve všech členských státech EU.

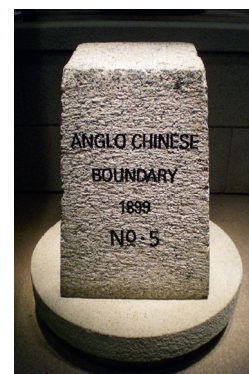
Hranice a role kartografů

Jak důležitá je role kartografů při stanovování hranic, může doložit příklad z období anglo-nizozemských válek v 17. století, kdy se stanovovaly hranice jednotlivých kolonií. Guvernér Marylandu Cecil Calvert tehdy dokázal efektivně využít map k upevnění vlivu v nárokovaném území Britů na základním principu „co je psáno, to je dáno“. Co totiž kartograf, jistě zcela „objektivně“, zakreslí do mapy, stane se legální dokumentací vlastnictví území. Tento fenomén ostatně pozorujeme i v dnešní době, a to nejen ve státech bez katastrálních map. Kupříkladu v malé papuánské vesnici Yawan nás majitel pozemků několikrát žádal o zaměření hranic svých pozemků a zanesení do map vesnice, které jsme během svých výzkumných pobytů vytvořili.

Bohužel lze však sledovat i opačnou, tedy nevděčnou roli kartografů, kteří při snaze zaznamenat fakta narážejí na nepochopení jednotlivých

Zajímavost

Geometrické hranice respektující určitý poledník či rovnoběžku nacházíme i na americkém kontinentu. Například nejdelší hranice mezi dvěma státy, a to Kanadou a Spojenými státy z části respektuje 49. rovnoběžku, mezi Aljaškou a Kanadou jde hranice po 141. poledníku západní délky.

Obr. 4 Hraniční kámen označující nové území na poloostrově Kau-lung, které bylo Británii pronajato Čínou na dobu 99 let, a to od 1. července 1898 do 30. června 1997. Foto: Wikimedia.org.

Obr. 5 Berlínská zeď jako příklad obzvlášť viditelné hranice oddělující Západ a Východ během studené války. Autor: Jan D. Bláha.

stran, což dokládá nedávný příklad se školním atlasem světa, v němž šlo mimo jiné o stanovení a znázornění hranic mezi Ruskem a Ukrajinou. (Více o znázorňování hranic na mapách např. Hátle a kol. 2015.)

Umělé stanovené hranice?

Jak významnou roli hrají uměle stanovené hranice, dokládají jak hranice časových pásem, tak především *datová hranice*, která je zcela úmyslně vedena méně osídlenými oblastmi světa. Datovou hranici si uvědomujeme nejčastěji na přelomu roku, kdy dostáváme informace, jak se v jednotlivých částech světa slaví příchod nového roku, a to počínaje Kiribati se Samou a Havají konče.

Pokud bychom se při troše nadsázky rozhodli regionalizovat Zemi podle časových regionů, jejichž základním kritériem společné identity by bylo to, že jejich obyvatelé prožívají společný čas, zjistili bychom, že obyvatelé takových regionů by měli paradoxně možná více společného než obyvatelé některých uměle vytvořených makroregionů či světadílů: jejich ekonomické (např. otevření burzy) a životní (např. začátek školní výuky, pracovní doby) aktivity se soustřeďují do totožné 24hodinové periody, hlavní přísun informací (ranní tisk či večerní hlavní TV zpravodajství) dostávají v obdobném čase atd. Určitou vadu na kráse má takové členění světa snad jen v tom, že ne všechny státy uplatňují letní čas, proto by docházelo k neustále se měnící regionalizaci světa během letního a zimního období.

Datová hranice vytváří společný čtyřicetihodinový časový rytmus pro lidi obývající jasně vymezený geografický prostor, ale časové hranice jsou dány také kulturními zvyklostmi, jakou je

kupříkladu čaj o páté. Lze uvést řadu příkladů, jež dokládají, že kulturně akceptované aktivity se mají podle očekávání odehrávat na přijatelném místě a ve vhodném čase, že třeba gentleman nepije alkoholické nápoje v parku, nýbrž v klubu ve společnosti jiných gentlemanů, a rozhodně ne před dvanáctou.

Závěr

Hranice jsou jedním z klíčových fenoménů, které geografie studuje. Ať už se jedná o fyzické geografie se zaměřením na hydrologii, geomorfologii či klimatologii, nebo humánní geografie se specializací na kulturu, politiku či historii, hranice geografie spojují. Kromě prostorového kontextu je pro geografa klíčové pochopit kontext hranic v návaznosti na další odborné disciplíny. U aktivit lidské společnosti jsme si již na nestabilitu hranic zvykli, nicméně v současné dynamické krajinné sféře je stále obtížnější najít stabilní hranice i u jevů relativně stálých, navíc se hranice mnohdy stírají. Doufejme, že to budou zejména ty hranice, místo nichž je výhodnější stavět mosty.

Literatura a zdroje dat

- HÁTLE, J., JAROŠ, J., LYSÁK, J. (2015): Vybrané aspekty znázorňování hranic na mapách. *Geografické rozhledy*, 24(3), 12–13.
- HERBST, J. (1989): The Creation and maintenance of national boundaries in Africa. *International Organization*, 43(4), 673–692.
- LYNCH, K. A. (2004): *Obráz města = The image of the city*. Polygon, Praha.
- SEMOTANOVÁ, E. a kol. (2020): *Hranice v krajinách*. Academia a Historický ústav AV ČR, Praha.
- SOUKUP, M. (2018): „Povstaňte synové této země.“ Společenské změny na Papui-Nové Guinei po získání samostatnosti. *Národopisná revue*, 28(3), 38–48.

Online přílohu (*Fenomén hranic v mezioborovém kontextu jako námět do výuky*) najdete na webu Geografických rozhledů.

Abstract

The phenomenon of borders in an interdisciplinary context.

Borders are one of the general concepts used in a number of disciplines. Therefore, understanding the meaning of borders in the context of particular fields is crucial. The spatial context of understanding borders, which is highly important for geographers, then takes on a whole new dimension.

Hranice

Sněžná čára – prvek horské krajiny i indikátor změn klimatu
Hranice v Africkém rohu – zdroj konfliktů i příležitostí
Česko-moravská hranice v symbolech

1

Tento soubor (článek) je vlastnictvím časopisu Geografické rozhledy a podléhá právní ochraně. ■ Vydavatel i nakladatel časopisu si vyhrazují právo článek zveřejňovat na webových stránkách a sociálních sítích časopisu za účelem propagace časopisu. ■ Dílo není určeno ke komerčnímu využití. Smí se šířit, pokud jsou korektně uvedeny údaje o autorovi, článku a jako zdroj citován časopis Geografické rozhledy.